

"DET FINE OG SÆLSOMME BEHAG." OM LYKKE OG VÆRENSFYLDE I KNUT HAMSUNS FORFATTERSKAP

Even Arntzen

Innledning

Det har i årenes løp vært skrevet ganske så mye om selve *utgangspunktet* for Knut Hamsuns skrivekunst. Flere forskere har, med den norske Hamsun-forskeren Atle Kittang i spissen, argumentert overbevisende for at det kreative utgangspunktet, grunnlaget, for den hamsunske skriften, er å finne i den eksistensielle mangelen, savnet, *tomheten* – og ikke minst i Hamsuns egen modernistiske bevissthet om at dikteteksten egentlig er desillusjon, på sett og vis tomhet, intethet.¹

Og et slikt syn kan så avgjort ha mye for seg, det vi jeg på ingen måte benekte, i så måte er sulte-tilstanden i *Sult* ikke bare å forstå som et fysiologisk fenomen, sulten i romanen *Sult* må også tillegges en metaforisk dimensjon; det handler altså ikke bare om en fysiologisk eller somatisk sult, men like mye om en litterær sult, en erotisk sult, en sult etter anerkjennelse, en sosial sult.

Som bilde, metafor, framstår således sulten i romanen *Sult* som uttrykk for en grunnleggende mangelsituasjon, en metafor for eksistensiell *tomhet*. Vel og bra, men mitt spørsmål, på dette grunnlag, blir som følger: hvordan – og i hvilke situasjoner – oppheves/overskrides eventuelt denne depressive mangeltilstanden

¹ Jfr særlig Atle Kittang, *Luft, vind, ingenting. Hamsuns desillusjonsromaner frå Sult til Ringen sluttet*, Oslo: Gyldendal, 1984 - der det allerede på baksideteksten postuleres følgende: "Men først og sist handlar [det] om vilkåra for kunsten – for Hamsuns eigen kunst: fantasiens grunnlag i mangelen, saknet, tomleiken, og skrivarens ironiske medvit om kunsten som desillusjon."

i Hamsuns forfatterskap, kort sagt: når, og i hvilke situasjoner, blir ulykken til lykke, tomheten til vitalitet, til værensfylde?

Det er dette spørsmålet som er mitt hovedanliggende i denne artikkelen. Men først noen innledende presiseringer og avgrensninger: Jeg finner det nødvendig å etablere et skille mellom *privatpersonen* Hamsun, på den ene siden, og Hamsuns *diktede* personer, på den andre. Det er en kjent sak at Hamsun, store deler av sitt liv, led av nervøsitet og depresjoner, noe som særlig kommer fram i hans omfattende brevskrivning:

"Jeg er ødelagt. Her er et Helvede for mine Nerver." (b. 80), "Nu er jeg næsten død af Nervøsitet." (b. 108), "Jeg er meget nervøs i dag og skælver paa Haanden." (b. 143), "Jeg er syg, rigtig syg, forstaar du, det er Vaaren som grasserer i mig." (b. 247), "Kære Hagelstam, jeg er saa forfærdelig nedtrykt" (b. 582), "[...] det er Nerverne som Nat og Dag jager mig. [...] Jeg ligger her i Sengen og skriver." (b. 617), "[...] jeg er formørket i mit indre." (b. 624).¹

Når det gjelder Hamsun personlig, er det ingen tvil om at "lykken" for han er å skrive, *å få til å skrive* - noe Hamsun jo slett ikke alltid lyktes med, for å si det mildt. Likevel har nok hans kone Marie fullstendig rett, når hun skriver følgende: "Hans arbeide er hans eneste venn, hans eneste kjærlighet."²

For Hamsun personlig er altså *diktningen* det som gjør livet verd å leve, verden til å holde ut, livseksistensen meningsfull. Hva så med Hamsuns diktete personer, når oppnår de lykke og værensfylde? La oss i den sammenheng se litt nærmere på noen av

¹ Brevsitatene er hentet fra Harald S. Næss, *Knut Hamsuns brev 1879–1895*, Oslo: Gyldendal, 1994, og *Knut Hamsuns brev 1896–1907*, Oslo: Gyldendal, 1995.

² Jfr Marie Hamsun, *Regnbuen*, Oslo: Den norske bokklubben, 1974, s 263.

Hamsuns 1890-talls-romaner, nærmere bestemt *Sult* (1890), *Mysterier* (1892) og *Pan* (1894)¹. Avslutningsvis vil jeg også trekke noen linjer til *I æventyrland* (1903) og *Men livet lever* (1933).

Sult

Både den navnløse *Sult*-helten, Nagel og Glahn er, på forskjellig vis, ganske så depressive og desperate, mistilpassede og ulykkelige. Men alle opplever de likevel sine intense streif av lykke og livsglede; jeg skal nå ta dem for meg i tur og orden, først *Sult*-helten: Allerede på første side i *Sult*, på tross av jeg-personens heller miserable livstilstand, er det snakk om "glede" og "lykke"; når jeg-personen våkner og slår opp øynene, begynner han straks å tenke etter om han har "noget å glæde" seg til i dag, og meddeler i neste åndedrag at "når lykken var god" kunne han "drive det til å få fem kroner av et eller andet blad for en føljeton." (7)²

Helt fra starten av i *Sult* er det altså tydelig at lykke er forbundet med skrift, fantasiutfoldelse. Men også de auditive sanseinntrykk av vognrammel, menneskestemmer og støyende ferdsele ute på gaten, fyller han med et visst velbehag: "jeg begynte å føle

¹ Helten i Hamsuns 1890-talls-romaner er gjerne et ustabilt stemnings- eller kunstnermenneske som står i en slags outsider-posisjon til samfunnet, lunefull og uberegnelig, men med store sjelelige ressurser og musikk i blodet, men likevel splittet og motsetningsfull, både i forhold til sitt eget indre og omgivelsene. De hamsunske 1890-talls-heltene er altså utpregede individualister, svermere, der naturrusen går side side om side med kjærlighetsrusen og den store rus – og undring – over å være til som menneske i verden, i allnaturen. Men selv om hovedpersonene gjerne er sterke individualister og har mye fandanivoldskhet og opprørstrang over seg, er de likevel eksistensielt svake. De vinner som regel ingen verdens ting, verken i kjærlighet eller materielt gods og gull, ofte ender det med undergang og død.

² Alle de følgende Hamsun-sitatene er fra Knut Hamsun, *Samlede verker*, Oslo: Gyldendal, 1976. Tallene i parentes angir sidenummer.

mig mere og mere tilfreds". (9) Men det er likevel de øyeblikk da inspirasjonen skyller over han og skriften strømmer på, at *Sult*-helten er som lykkeligst:

Pludselig falder det mig ind en eller to gode sætninger til bruk for en skisse, en føljeton, fine sproglige lykketræf som jeg aldrig hadde fundet make til. Jeg ligger og gjentar disse ord for mig selv og finder at de er utmærkede. Om litt føier det sig flere til, jeg blir med ett lysvåken og reiser mig op og griper papir og blyant på bordet bak min seng. Det var som en åre var sprunget i mig, det ene ord følger efter det andre, ordner sig i sammenheng, danner sig til situationer; scene dynger sig på scene, handlinger og repliker vælder op i min hjerne og et underfuldt behag griper mig. [...]

En underlig tæt damp av lys og farver slår op av disse fantasier; jeg steiler overrasket foran den ene gode ting efter den andre og sier til mig selv at det var det bedste jeg nogensinde hadde læst. Jeg blir yr av tilfredshet, glæden puster mig op og jeg føler mig storartet ovenpå [...]
(26/27)

Ikke nok med det, skriveakten fyller ikke bare *Sult*-jeget med lykke, men også med takknemmelighet overfor Gud og verden:

Denne strålende følelse av å være kommet ovenpå henrykte mig og gjorde mig taknemmelig mot Gud og alverden og jeg knælte ned ved sengen og takket Gud med høi røst for hans store godhet mot mig denne morgen. Jeg visste det, å jeg visste det at den raptus av inspiration jeg just hadde gjennomlevet og skrevet ned var en vidunderlig himlens gjærning i min ånd, et svar på mit nøddrop igår. Det er Gud! det er Gud! ropte jeg til mig selv, og jeg gråt av begeistring over mine egne ord [...]
(28)

Ved nærmere ettersyn kan det likevel synes som om lykke, for *Sult*-helten, ikke primært er forbundet med skrifthandlinga, men med selve fantasiutfoldelsen, imaginasjonskraften, noe vi ser både når han bløffer fremmede mennesker med ville løgnhistorier, eller når han drømmer og fantaserer om Ylajali. Ja, la oss stoppe opp litt her. Flere ganger bløffer han fremmede med røverhistorier, og dette fyller han med det han selv benevner som "febersk lystighet" (44). Ja, også når han fantaserer alene for seg selv, er dette forbundet med intens lykke og lyst; selv om sulten river og sliter i han, er det som om sulten – og sulte-smerten – fortrenses under påtrykk av fantasikraften:

Jeg hadde ingen smærte, min sult hadde stumpet den av; i dens sted følte jeg mig behagelig tom, uberørt av alting omkring mig og glad over å være uset av alle. Jeg la benene op på bænken og lænet mig bakover, således kunde jeg bedst føle avsondrethetens hele velvære. Det var ikke en sky i mit sind, ikke en fornemmelse av ubehag og jeg hadde ikke en lyst eller attrå uopfyldt så vide min tanke kunde gå. Jeg lå med åpne øine i en tilstand av fraværenhet fra mig selv, jeg følte mig deilig borte. (44)

I en særstilling står fantasiene knyttet til kvinneskikkelsen Ylajali:

Jeg holder hendes hånd i min og jeg føler i mit blod forhekselsens vilde deilighet fare; jeg legger min arm om hende og hun hvisker: Ikke her, kom længer endnu! Og vi stiger ind i den røde sal hvor alt er rubin, en frådende herlighet hvori jeg synker om. Da føler jeg hendes armer om mig, hun ånder i mit ansigt, hvisker: Velkommen, elskede! Kys mig! Mere . . . mere . . .(45)

Og på s 96:

Så med en gang husker jeg Ylajali. At jeg hadde glemt hende så ganske hele kvælden utover! Og lyset trenger

ganske svakt ind i mit sind igjen, en liten stråle sol, som gjør mig så velsignet varm. Og det blir mere sol, et mildt, fint silkelys, som streifer mig så bedøvende deilig.

Ylajali-fantasiene er selvsagt nært forbundet med erotisk lyst og uforløst seksualitet, de er bærer av en total lykksalighet – forøvrig en grell kontrast til den totale ulykksalighet *Sult*-helten opplever når de møtes på ordentlig, altså fysisk, i hennes leilighet, og han – som eneste gang i hele romanen – lar masken falle og tilstår sin elendighet. Hvorpå Ylajali, formodentlig av redsel og forfjamselse, avviser han.

I *Sult* er altså lykke og værensfylde først og fremst forbundet med skrift og fantasiutfoldelse – og *ikke* penger, mat eller andre materielle goder, slike ting er i bunn og grunn helt uvesentlig. En annen sak ved *Sult* som er verd å merke seg, er at de fire delene som romanen består av, bare omhandler kriseperiodene; når han får penger (og mat) er det ingenting mer å skrive om, det virker som om det først blir noe å skrive om når det igjen begynner å tilspisse seg.

Mysterier

Hva så med *Mysterier* og Nagel, ha så denne merkelige og "eiendommelige charlatan" sine lykkelige stunder? Fra første stund av får jeg det inntrykk at Nagel har noe desperat, fatalistisk og selvdestruktivt (og halvt selvforaktelig) over seg, selv kaller han seg en "stanset vandrer" (332, 339)

Såvidt jeg kan se, så er det i møtet med tre kraftfelt at Nagel oppfylles med en form for værensfylde, nemlig i møtet med Eros (representert ved Dagny Kielland), i møtet med Naturen og i møtet med sin egen fantasikraft. Møtet med Eros (Dagny Kielland) trenger neppe nærmere utdypning, når det gjelder natur-lykken ser man den særlig tydelig der Nagel har sin ekstatiske og visjonære opplevelse i prestegårdsskogen:

En skjælvende glæde gjennemfor ham, han glemte sig væk, følte sig henført og forstak sig ind i det rasende solskin. Stilheten gjorde ham aldeles besat av tilfredshet, intet forstyrret ham, bare oppe i luften suset den bløte lyd, lyden av det uhyre stampeværk, Gud som trådte sit hjul. Skogen omkring rørte ikke et blad og ikke en nål. Nagel krøp sammen av behag [...].

Han var i en gåtefull tilstand, fylt av psykisk behag; hver nerve i ham var våken, han fornam musik i sit blod, følte sig beslægtet med hele naturen, med solen og fjældene og alt andet, kjendte sig omsuset av sin egen jefølelse fra trær og tuver og strå. Hans sjæl blev stor og fuldtonende som et orgel inde i ham og aldrig glemte han hvorledes den milde musik likefrem gled op og ned i hans blod.

(184)

Man ser her hvordan Nagel glir opp og inn i en *panteistisk* dimensjon, og at dette følte slektskapet med "hele naturen" fyller han med intens lykke og velbehag. Noen kommentarer vedrørende Nagels fantasiutfoldelse: denne ser man manifestert mange steder i romanen, blant annet gjennom de selv-diktete eventyrhistoriene han forteller Dagny (eksempelvis eventyret om lyktemannen og den blinde jenta i tårnet), men særlig får vi innsyn i hans fantasirikdom gjennom de lange (indre) monologene han framfører for seg selv opp på hotellrommet:

Hvad var det nu jeg tænkte på? . . . Godt, hun frygter for mig; men vi blir enige. Og jeg føler i mit hjærte at jeg skal gjøre hende alt godt alle dager. Jeg vil slå op med verden, jeg sender ringen tilbake; jeg har tumlet mig som en nar blandt andre narrer, jeg har begått gale streker, jeg har også spillet violin, og folket har ropt: godt brølt, løve! Jeg væmmes ved den usigelig rå triumf å høre kjøtæterne klappe, jeg konkurrerer ikke længer med en telegrafist fra Kabelvåg; jeg går til fredens dal og blir skogens fredeligste

væsen, jeg dyrker min gud, nynner tilfredse sange, blir overtroisk, barberer mig bare under flod sjø og iagttar visse fuglers skrik når jeg sår mit korn. (332)

Pan

Noen ord om *Pan* og Glahn: For Glahn er det åpenbart at Naturen har en særegen og privilegert status og betydning i hans liv, allerede i første kapittel slår Glahn fast:

Fra min hytte kunde jeg se et virvar av øer og holmer og skjær, litt av sjøen, nogen blånende fjældtinder, og bak hytten lå skogen, en uhyre skog. Jeg blev fuld av glæde og tak ved duften av røtter og løv, av den fete os av furuen, som minder om lukten av marv; først i skogen kom alt indeni mig i stilhet, min sjæl blev egal og fuld av magt. (mine uth., 334)

Men selv om Glahns sporadiske øyeblikk av "lykke" synes å være nært forbundet med det å bevege seg og ånde i et autentisk natur, er det likevel klart at hans tankevirksomhet og fantasiutfoldelse er av stor betydning, hør bare:

Det kan regne og storme, det er ikke derpå det kommer an, ofte kan en liten glæde bemægtige sig en på en regnveirdag og få en til å gå avsides med sin lykke. Man stiller sig da op og gir sig til å se ret frem, nu og da ler man tyst og ser sig omkring. Hvad tænker man på? En klar rute i et vindu, en solstråle i ruten, en utsigt til en liten bæk og kanskje til en blå rift på himlen. Det behøver ikke å være mere. (mine uth., 334/335)

Glahn er på mange måter en utpreget kunstneratur, ja han er jo i bunn og grunn også forfatter, i og med at fiksjonen skaper det inntrykk at det er han som har nedtegnet historien. Opprinnelig hadde for øvrig romanen en undertittel som forsterket dette; "Av løytnant Thomas Glahns papirer". Glahn gir ellers det inntrykk av

at han har en viss *glede* av å nedtegne sine erindringer, ettersom han gjentatte ganger insisterer på at han nedtegner dette for sin "fornøielses skyld". Glahn er også en utpreget drømmer, han fantaserer om Diderik og den lidderlige Iselin, om piken i tårnet, ja også om hvorledes allnaturen henger sammen:

Jorden og himlen blandedes sammen, havet tumlet sig i forvredne luftdanse, dannet mænd, hester og spjærrede faner. Jeg stod i ly under en berghammer og tænkte mig mangehånde ting, min sjæl var spændt. Gud vet, tænkte jeg, hvad jeg idag er vidne til og hvorfor havet åpner sig for mine øine? Kanske skuer jeg i denne stund det indre av jordens hjærne, hvorledes der arbeides, hvorledes alt syder! (336)

Langt på vei kan man karakterisere Glahn som en *panerotiker*, da han på sett og vis har et seksuelt forhold til naturen rundt seg. Men Glahn har i høyeste grad også et seksuelt forhold til en rekke kvinner av kjøtt og blod, deriblant gjeterpiken Henriette og smedens kone, Eva. Den andre jernnatt, i en stille stund ute i skogen, kommer Glahn med en personlig bekjennelse til Eva:

Jeg elsker tre ting, sier jeg så. Jeg elsker en kjærlighetsdrøm jeg hadde engang, jeg elsker dig og jeg elsker denne plet jord.

Og hvad elsker du mest?
Drømmen. (391/392)

Mest av alt, mer enn Naturen ("denne plet jord") og Eros (Eva), elsker og forguder altså Glahn drømmen, eller kanskje rettere: lykksaligheten som drømmen om drømmen representerer, ja kanskje kan vi si Kunsten, eller Lengselen, som grunnlag for Kunsten.

I æventyrland

Høsten 1899 reiste Hamsun med sin første kone, Bergljot, gjennom Russland og Kaukasus. Tre år senere kom boken som foregir å være en skildring av denne reisen, *I æventyrland* (1903). Men det er god grunn til å merke seg førsteutgavens undertittel: "Oplevet og drømt i Kaukasien", da her er rett så mange fabuleringer og drømmeglimt, ikke minst hva angår barndommens Nordland og landskapet på Hamarøy: " Jeg husker fra min barndom i Nordland en sælsom nat, det var en stille sommernat i sol." (203)

Landskapet fortelleren og hans reisefølge beveger seg gjennom, er på mange måter et fremmed og eksotisk landskap, men det er likevel visse hjemlige sider ved dette landskapet som minner han om barndommens Hamarøy og således frammaner og reaktiverer halvglemte opplevelser og stemninger han som ung gutt var hensatt i. Det hele topper seg når fortelleren kommer høyt opp i de kaukasiske fjellene og han skuer ut over en avsides dal med spredt bebyggelse og små åkerlapper. Synet av denne avsidesliggende, isolerte dalen i det østlige "æventyrland" får fortelleren igjen til å gjenoppleve episoder fra det vestlige "æventyrland", barndommens Nord-Norge:

Det er ingen, ingen ting i verden som det å være avsides fra alt! tænker jeg videre. Det husker jeg fra min barndom da jeg gik og gjætet buskapen derhjemme. I godt veir lå jeg på ryggen i lyngen og skrev med pekefingeren utover hele himlen og hadde velsignede dager. Og jeg lot kreaturerne gå som de vilde i timevis, og når jeg skulde finde dem igjen steg jeg bare op på en haug eller klatret op i et høit træ og lyttet med munden åpen. [...]

Det var et makeløst liv. Og ingen måtte tro at det var værre for mig i regnveir. Da sat jeg under en busk eller under en berghammer og var i godt skjul. Der sat jeg og trallet eller skrev et eller andet på hvit næver eller skar noget ut med min tolkniv. [...] Ingen som ikke selv er

oplært i det fra ung av kan forestille sig det fine og sælsomme behag man kan føle ved å være i marken i regnveir og da sitte i skjul. Jeg har siden forsøkt å skrive noget om dette; men det har mislyktes for mig. Jeg har villet prøve å sette det litt i stil for å bli forstått, men da har det kommet bort for mig.

Når jeg gjætet gik jeg i trætøfler, "klomper", og i regnveir blev jeg naturligvis våt på benene i den våte mark. Men nydelsen ved å kjende den gode varme træbund under fotsålerne skjønt jeg var gjennomvåt står over ti andre nydelser fra mine senere år. (233)

Det som her skildres og gjenoppleves, er ikke først og fremst selve gjetergjerningen, men *lykkefølelsen* ved å være avsondret, i trygge omgivelser, og i denne harmoniske situasjonen få lov til å gi seg hen til fri fantasiutfoldelse og poetisk kreativitet – jevnfør utsagnene "*skrev* med pekefingeren utover hele himlen" og "*skrev* et eller andet på hvit næver". Som vi ser, er det bokstavlig talt naturen selv ("himlen"/"næver") som er hans skrivepapir. Og skrivehandlingen er altså nært forbundet med en dyp følelse av *naturlykke*, på lik linje med den store sanselige nytelsen han gjennomlever ved å gå barfotet i varme treklomper.

Men livet lever

Mot slutten av *Men livet lever* (1933) treffer vi på den aldrende sjøgutten og skrånemakeren August på vei opp på fjellet, her setter August seg ned og gjør opp en slags status over sitt liv:

Egentlig hørte han ikke til heroppe. Når han så sig omkring var han i en fremmed verden med en overdådighet av tinder og skar overalt, et frådseri av gråt fjeld. Hvad skulde han med det? Han var en virksom mand, han handlet. Da her intet var som rørte sig – nei ikke en busk og ikke et strå – så var her heller ingen lyd, bare taushet ind i ansiktet. Han sitter her midt imellem sine to ører og hører sand tomhet. Aldeles pussig, et hjernesvind.

På sjøen rørte noget sig og der blev det lyd, noget hørlig, et vandkor. Her kommer ingenting imot ingenting og er ikke til og er ikke engang et hul. Det er til å riste opgit på hodet av.

Han tænkte nu heller ikke stort over det, bare at det flakket gjennom ham, men da han ingenlunde var uten fantasi hadde han vel et øieblik da han ikke visste riktig av sig. Det kan godt være. Hvis denne stilhet hadde en mening så var det denne: Jeg er tomheten! Av alle ting i verden er jeg tomheten! Den kjendes som det å være inde i noget, en vælde, en umulighet som ingen er eier av og ingen har sendt, men det er en vildelse. Jeg er tomheten!

Han har strævet meget, virket, det var heller ikke helt let å gå her op til fjeldet, han er en gammel mand og kan være træt, kanskje dupper han –

Et vift går over fjeldet, noget rører sig omkring ham, han ser op men ser ned igjen. Han smatter som om han smaker på noget, hans tanke holder kanskje til på havet nu, hans egentlige hjem. Det er en hundevakt ved rattet, fin passat og rolig sjø, måne og stjerner – jo Gud er altså hjemme, for han har tændt på hele himlen. Hundevakt? Å, englevakt og intet mindre! Bare det at månen er i vokster og blir større for hver nat er en glæde for manden ved rattet. Han nynner, han er i godt lag med sig selv, han skal et sted hen og gå iland med rød vest. Intet under at mennesket nødig vil dø, for maken til denne verdens herlighet kan ikke optænkes en gang til på et andet sted, for eksempel i himlen. (Mine uth., 299)

Her er det flere ting å merke seg, blant annet det faktum at i *fantasien*, i *drømmen*, i *illusjonen*, fremtrer verden som vakker og tiltrekkende for August. I *fantasien* er han tilbake der han egentlig hører hjemme, på havet. Hans liv har kanskje vært en hundevakt, men i halvsøvne, i *drømmen*, blir hundevakten omgjort til englevakt.

Det er ingen tvil om at fortelleren Hamsun har en ytterst *tve-tydig* holdning til August med gullkjeften; på den ene side opptrer

han skolemesteraktig, moraliserende og fordømmende, på den annen side raust, omfavnende og kameratslig. Men kanskje ikke så rart, ettersom den mysteriøse, fabulerende og rastløse August kan tolkes som en avspaltning av dikteren Hamsun.¹

*

Altså: I forfatteren Hamsuns febrilske søken etter "lykke og værensfylde" ser man ikke bare desillusjonisten og modernisten Hamsun, men også omrisset av naturelskeren Hamsun, kjærlighetsromantikeren Hamsun, livsdyrken og vitalisten Hamsun.

¹ Flere steder i teksten blir for øvrig August vurdert, blant annet av fortelleren: "Den August var og blev en merkelig figur, flink og fuld av tiltak, løgnaktig til det største misbruk av løgn, vel likt av alle, trofast og hjelpsom mangan gang til egen skade, men i et knipetak samvittighetsløs til forbrytelse." (285) I romanens siste kapittel tilkjennegir Joakim (som opplyses å være født 4. august, altså samme dag som Hamsun selv, og derigjennom styrker sitt kandidatur som forfatterens talerør) en dunkel, nærmest mytisk, refleksjonrekke rundt August: "Det er noget så underlig - om han ikke kunde være en utsending - ? [...] Korsom var, Poldens siste tolv års liv og levnet var frøsat av August, godt og ondt, opsvinget, utskeielse og usikkerheten - alt kunde føres tilbake til ham. Fra den dag jordomseileren dukket op av dypet og mørket smittet han hver sjæl i grænden og omegnen, han blev kilden." (326)

